Niternost organismu a pseudo-niternost textu
Ladislav Hejdánek
◆ článek, česky, vznik: 20. 2. 1999 ◆ poznámka: text do sborníku pro Pechara [pozn. aut.]
◆ article, Czech, origin: 20. 2. 1999

Niternost organismu a pseudo-niternost textu [1999]

Zkušenost lidí s genetickým šlechtěním rostlin i zvířat je prastará, ale první úspěchy s vědeckým objasněním dědičnosti se datují teprve od výzkumů brněnského mnicha Mendela, prováděných na hrachu, a později zejména od prací amerického vědce Morgana, který experimentoval s tzv. banánovou muškou (či octomilkou; Drosophila). Umělá selekce šlechtitelů byla založena především na práci s viditelnými či jinak evidovatelnými znaky, ale objev chromosómů dovoloval na základě sledování delší řady filiálních generací objevit a objasňovat např. vztahy mezi tzv. dominantními a recesívními znaky. To byl vlastně první krok k objevu zcela určitých vlastností, které zůstávaly (a mohly dokonce po dlouhou dobu zůstávat) v nenápadné skrytosti a teprve za docela určitých okolností se mohly projevit navenek. Muselo uplynout ještě hodně času, než došlo v našem století k převratným objevům šroubovic DNA a RNA jako dlouhým sériím genetických „informací“ a k prvním pokusům o „dešifrování“ nejprve pouhých částí jakéhosi dlouhého „textu“, jejž vlastně představují. (Nedávno byl ohlášen velký úspěch, totiž dešifrování kompletní genetické informace prvního mnohobuněčného organismu, jakéhosi hlísta.) Metaforický způsob, jímž se soubor genetických informací chápe jako „text“, se obecně ujal, stejně jako „hermeneutický“ postup, kdy se mluví o zašifrování a naopak o dešifrování příslušných informací.

Pozoruhodné, nikdy dříve netušené objevy, velmi brzo následované neméně převratnými vynálezy, umožňujícími vznik tzv. genetického inženýrství, nebyly a nejsou jen vítány, ale – jak už tomu bývá při převratných objevech a vynálezech, a zejména v dobách politických a společenských otřesů a s nimi spjatých nejistot – zdrojem spíše iracionálních obav a strachů (nezřídka ovšem s jistým jádrem oprávněnosti). To není v dějinách techniky a průmyslu nic nového a také to nesmíme přeceňovat. Vskutku závažným aspektem je spíše možnost otevření nových způsobů chápání skutečnosti a vůbec světa, když ony objevy podrobíme náležitě „širokoúhlé“ a také dosti dalekosáhlé analýze. Cesta k tomu je podmíněna tím, že k problémům přistoupíme z různých a zejména „nových“ stran, neboť jen tak dosáhneme náležité plastičnosti výsledného pohledu. Tomu ovšem nenapomohou nově vznikající a šířící se mytologismy (např. pseudo-ekologické aj.), pracující zejména s iracionálními strachy. Naším úmyslem je nikoliv podporovat pouhá tušení, tím méně výplody pouhé fantazie, nýbrž od tradiční zpředmětňující pojmovosti odlišným, nicméně pojmově neméně přesným úsilím se dostávat ke skutečnostem, které předmětnému myšlení unikají, protože to nejsou pouhé „věci“.

Whitehead se kriticky distancuje od přírodovědeckých konstrukcí, zejména pak spjatých s „obecnými mechanickými zákony“ a celým kauzálním determinismem. V tom připomíná kritiky pozdního Husserla. Cituje Tennysona o tom, že hvězdy se ženou slepě kamsi, a aplikuje tuto myšlenku na molekuly: každá molekula se prý žene slepě. Proti tomu uvažuje o tom, že molekula není „definitivně určena, aby byla tím, čím je“, bez ohledu na to, zda náleží do celku živého těla nebo zda je mimo každý takový celek. A uvažuje dokonce i o tom, že je „determinována“ také „stavem ducha“. Whitehead argumentuje, že přijetí individuální mravní odpovědnosti předpokládá, že akt vůle musí mít vliv na chování molekul v organismu, takže „molekuly se v těle nepohybují slepě“. Je třeba se rozhodnout: „buď se molekuly v těle pohybují slepě, anebo nikoliv. Pohybují-li se slepě, jsou pro úvahy o činnosti těla stavy ducha čímsi irelevantním. “ Whitehead je přesvědčen o důležitosti otázky „metafyzického statusu molekul“. Deterministická koncepce (Whitehead mluví také o materialistické koncepci) může fungovat jen v případě, že je aplikována „na nejabstraktnější entity, produkty logického rozlišování“. Ovšem konkrétní přetrvávající entity jsou ve skutečnosti organismy, „takže plán celku ovlivňuje všecky vlastnosti různých podřízených organismů, které se stávají součástmi tohoto celku“. Proto i duševní stavy se stávají součástí plánu celého organismu, a tím modifikují plány i oněch podřízených organismů, a to až po ty nejmenší, „například elektrony“. Odtud slavná a ovšem také silně kritizovaná Whiteheadova teze, že elektron uvnitř živého těla se chová jinak než elektron mimo tělo, „a to na základě plánu těla“. Whitehead staví proti „materialistickému mechanicismu“ novou teorii „organického mechanismu“. Podle této teorie se molekuly mohou pohybovat slepě v souladu s obecnými zákony, ale „liší se svými vnitřními charakteristikami podle všeobecných plánů

situací, do nichž se molekuly organismů dostávají“. (Momentálně mám k dispozici jen Bodnárův překlad, str. 140nn. , je třeba vyhledat anglické znění, snad je v Praze.)

Základním problémem Whiteheadovy teorie je povaha oněch „vnitřních charakteristik“, a vůbec povahy onoho „vnitřního“, tedy interiority. Když totiž mluví o „všeobecných plánech situací“ nebo o „plánu těla“, není bez důležitosti, jak takové „plány“ chápe. Pokud by třeba ony „všeobecné plány situací“ byly jakousi obdobou „všeobecných mechanických zákonů“ (tak nějak si to představoval J. S. Mill, kterého Whitehead zmiňuje), byť mutatis mutandis (protože jde o „motivy“, tedy o prostřednictví subjektivity, která ovšem hraje jen podřízenou, zprostředukující roli), nebylo by možno dosáhnout uspokojivého řešení, nýbrž jen kompromisního a věc znejasňujícího pseudo-popisu (Whitehead mluví o „neuspokojujícím kompromisu“, viz str. 142 překladu). Rozhodující je nikoliv sama nová Whiteheadova myšlenka, že elektron se uvnitř živého těla chová jinak než mimo tělo, ale objasnění, jak je možné, že elektron je na takovouto změnu prostředí schopen reagovat, že je schopen odlišnost vůbec zaznamenat. Jakmile si onen tzv. „plán těla“ objektivujeme na jakési předmětné pole (podobné poli elektromagnetickému nebo gravitačnímu v pojetí, které je mezi fyziky běžné), máme tu opět starý mechanistický kauzalismus: elektron prostě je, co je (Wh. říká: molekula je, co je) a je oním „plánem“ „strkán“ či „hnán“ trochu jinak, než kdyby byl mimo tělo. Jde tedy o to, zda ono působení „plánu situace“ („plánu těla“) má povahu kauzality či nikoli. A tak se dostává mimořádného významu tomu, že Whitehead opětovně mluví o „nitru“ resp. o „vnitřním“, o „uvnitř“ apod. To samozřejmě vyžaduje zase náležitou interpretaci, neboť samo slovo, sám termín nemůže být řešením. Důraz na nitro, niternost je bytostně spjat s důrazem na schopnost samostatné iniciativy, aktivity ze strany reagujícího, ale také s důrazem na zvláštní povahu toho, nač se v tomto případě reaguje (totiž onen „plán“ těla, event. „plán“ situace). Samo tělo musí mít dvojí stránku, předmětnou a nepředmětnou (= vnitřní), aby elektron mohl reagovat nejenom na vnějšek, ale také na nitro těla. A zároveň elektron musí mít také svou vnitřní stránku vedle vnější, takže tělo sice může „působit“ na elektron zvenčí, ale to by samo o sobě znamenalo zase jen onen mechanistický determinismus, zatímco nám tu jde o „působení“ niterné (nepředmětné) stránky těla (event. situace) na niternou (nepředmětnou) stránku elektronu. A právě toto působení niternosti (těla) na niternost (elektronu) je pro filosofa tím největším problémem, i když ani prostředkující úloha niternosti, reagující na „vnějšek“ (na „předmětnost“) ještě zdaleka není filosoficky ani doceněna, natož řešena.

Zvláštní cestu nám může otevřít pokus o srovnání „situace“, představované živým tělem, se situací, v níž se slovu dostává určitějšího významu ve větě a v ještě širším kontextu. Nemám na mysli slovo jako hromádku hlásek (nebo písmen apod.), o kterých už Aristotelés věděl, že v nich samých žádný LOGOS není. Zvuky samy o sobě (nebo písmena sama o sobě) jsou velmi trefnou obdobou elektronů jako fyzikálních modelů (konstrukcí). To, co vskutku „žije“, je živý jazyk, přesněji promluva jako součást živého jazyka. Žádné zkoumání vlastností zvuků nebo tvarů písmen nás nepřivede blíže k obsahu, významu, smyslu toho, co je řečeno. Mělo by to tedy znamenat, že tzv. obsah řečeného je záležitostí zcela subjektivní? Možný argument pro to je dost nasnadě: pokud určitý text nikdo nečte, o obsahu nemůže být řeč, takže vlastně ani nejde o žádný (smysluplný) text, nýbrž jen o jakési skupinky vytištěných nebo napsaných písmen. To je krásný příklad, který metaforicky poukazuje k tomu, co je takříkajíc „vnitřní“, nepředmětné povahy. Rozdíkl tu ovšem je, a je závažný. Aby psaný, tištěný nebo proslovený text mohl oslovit, je zapotřebí čtenáře nebo posluchače, který splňuje řadu předpokladů (znalost čtení, jazyka, jisté myšlenkové návyky, mnoho zkušeností, jež se týkají širšího kontextu toho, o čem je řeč, apod.).